

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Hanny Malik pt. Organizacja nauki języka polskiego w Niemczech w procesie wzmocnienia społeczeństwa wielokulturowego, przygotowanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Inetty Nowosad, prof. UZ przy wsparciu promotora pomocniczego dr Agnieszki Olczak

Przedłożona do recenzji praca liczy 383 strony i jest opracowaniem o charakterze empirycznym, dotyczącym organizacji nauki języka polskiego w Niemczech służącemu procesowi wzmocnienia społeczeństwa wielokulturowego.

Szczególne znaczenia nabiera problematyka poruszana w rozprawie w sytuacji środowisk zróżnicowanych kulturowo – wielokulturowych, wielonarodowych. Zmiany o charakterze politycznym i społecznym przyczyniły się do wzmożonej migracji Polaków. O ile po II wojnie światowej migracje były przede wszystkim powodowane niezgodą na sytuację polityczną w kraju, to po transformacji systemowej stały się efektem otwarcia granic, rozszerzenia możliwości poszukiwania pracy, swobody poruszania się po świecie i możliwości autonomicznego dokonywania wyborów. Zwiększająca się mobilność osób dorosłych w konsekwencji prowadzi do wzrostu liczby dzieci i młodzieży polskiej poza granicami kraju. Tym samym narastają problemy związane z podtrzymywaniem, a czasem budowaniem tożsamości młodych Polaków, kontaktem z językiem i kulturą polską, poczuciem więzi z krajem swoich przodków¹. **Stąd temat dysertacji dotyczący organizacji nauki języka polskiego w Niemczech jest szczególnie aktualny i trafnie dobrany a podejmowane przez Autorkę badania uznaję za ważne zarówno z punktu widzenia zmian społecznych, jak edukacyjnych.**

Za pozytywną i wysoką oceną recenzowanej pracy przemawia:

- podjęcie ważnej społecznie problematyki organizacji nauki języka polskiego w Niemczech w procesie wzmocnienia społeczeństwa wielokulturowego;
- znakomicie dokonana analiza przedmiotu badań z uwzględnieniem perspektywy diachronicznej i synchronicznej – co umożliwiło przedstawienie aktualnego stanu

¹ Kwestie związane z takimi zagadnieniami były podejmowane w licznych tekstach ukazujących się w cyklu opracowań z serii Edukacja Międzykulturowa wydawanych od roku 1992 – do tej pory łącznie ukazało się ponad 80 tomów. Między innymi: Lewowicki T., Chojnacka-Synaszko B., Kwadrans Ł., Suchodolska J.: *Sfery życia duchowego dzieci i młodzieży – studium z pogranicza polsko-czeskiego. T. 3. Spostrzeganie wyznaczników tożsamości i postawy wobec Innych*. Cieszyn – Toruń 2017, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego – Wydawnictwo Adam Marszałek; T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta, A. Szafrńska: *Sfery życia duchowego dzieci, młodzieży i dorosłych – studium z pogranicza polsko-czeskiego. T. 4. O nauczycielach, ich spostrzeganiu świata społecznego i aktywności* Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego, Wydawnictwo Adam Marszałek, Cieszyn – Toruń 2017.

nauczania języka polskiego w 16 krajach związkowych Niemiec (perspektywa synchroniczna) z uwzględnieniem uwarunkowań historycznych (perspektywa diachroniczna);

- bardzo precyzyjne przedstawienie historii migracji Polaków do Niemiec z odniesieniami do kontekstu społeczno-politycznego;
- uchwycenie czynników warunkujących politykę prowadzoną wobec Polaków w różnym okresie ich przyjazdu i pobytu na ziemiach niemieckich;
- przedstawienie rozwoju partnerstwa polsko-niemieckiego – polityki traktatowej z uwzględnieniem III okresów (II Rzeczypospolitej, czasu PRL oraz od momentu transformacji systemowej w 1989 roku);
- analiza uwarunkowań społeczno-politycznych kryzysu wielokulturowości w Niemczech;
- przedstawienie uwarunkowań organizacji nauki języka polskiego w niemieckim systemie kształcenia z niezwykle interesującym i ważnym odniesieniem do polityki językowej w Niemczech;
- rozpoznanie aktualnego stanu i kierunków rozwoju, ale także organizacyjnych form konstituowania nauczania języka polskiego w Niemczech. Wskazanie wielu kwestii, które powinny być przedmiotem zainteresowania polskich władz i instytucji odpowiedzialnych za wspieranie języka polskiego poza granicami kraju;
- wskazanie możliwości wykorzystania niemieckich doświadczeń w rodzimej polityce oświatowej ze szczególnym naciskiem na wzmacnianie kompetencji językowych w wielokulturowym społeczeństwie;
- zgromadzenie bardzo obszernej literatury przedmiotu, liczącej 720 pozycji. Trafne jej wykorzystanie w pracy i rzetelne opracowanie bibliograficzne.

Oceniając rozprawę doktorską, najpierw odniosę się do kwestii ogólnych – wartości podjętego tematu oraz struktury treści, a w dalszej części skupię się na zagadnieniach szczegółowych oraz sformułowaniu konkluzji końcowej.

O ile problematyka szkolnictwa mniejszościowego była przedmiotem analiz, to dotąd nie było publikacji tak obszernej i szczegółowo opisującej złożoną organizację nauki języka polskiego w Niemczech. Jest to niewątpliwie bardzo cenna praca umożliwiająca czytelnikowi poznanie zarówno kontekstu historycznego, jak i społeczno-politycznego funkcjonowania mniejszości polskiej w Niemczech i uzyskanie wiedzy na temat możliwości nauki języka polskiego w krajach związkowych Niemiec.

Struktura pracy oraz teoretyczne podstawy badań

Szczegółowa problematyka rozprawy mieści się w dwóch zakresach treści. Pierwszy dotyczy funkcjonowania Polaków w Niemczech, drugi sposobu organizowania nauki języka polskiego w niemieckim systemie kształcenia. Powyższe zagadnienia stanowią w strukturze pracy uporządkowany układ, zgodny z opracowaniami o charakterze empirycznym, wyróżniającymi część teoretyczną, metodologiczną i empiryczną. Przedłożona do oceny rozprawa opracowana w sposób poprawny i typowy dla tego typu prac, składa się ze wstępu (s. 7-10), pięciu rozdziałów merytorycznych (s. 11-297), podsumowania (s. 298-322), bardzo obszernej bibliografii liczącej 720 pozycji (s. 322-372); spisu rysunków i tabel (s. 373-374) oraz streszczenia w języku angielskim. Praca stanowi spójną, zamkniętą całość, wskazującą na poprawność z jaką Autorka posługuje się zarówno literaturą fachową, jak i umiejętnie opisuje i wyjaśnia uzyskane wyniki badań własnych. Układ jest logiczny i komplementarny.

Dwa pierwsze rozdziały: I. *Polska diaspora w Niemczech* II. *Uwarunkowania i organizacja nauki języka polskiego w niemieckim systemie kształcenia*, składają się na część teoretyczną pracy.

W podrozdziale pierwszym Autorka dokonuje przeglądu literatury dotyczącej migracji Polaków do Niemiec – z bardzo wnikliwie przedstawionym kontekstem historycznym i społecznym, wskazaniem przyczyn migracji, jak i ich konsekwencji. Ważne miejsce zajmują odniesienia do polityki prowadzonej na ziemiach niemieckich wobec mniejszości polskiej w różnych okresach i wobec różnych „fal” migracyjnych. Opisywane działania wpisują się w model typów radzenia sobie ze zróżnicowaniem kulturowym w sferze ideologii i praktyki społecznej², który można odnieść do sposobów i zakresów wdrażania zmian oraz oporu będącego ich efektem³.

Do tego rodzaju modeli radzenia sobie ze zróżnicowaniem kulturowym należy:

- fizyczna likwidacja mniejszości (wyniszczenie konkurującej o terytorium lub dominację mniejszości);
- czyszczenie etniczne (wygnanie słabszej, niekoniecznie mniej licznej grupy, ze wspólnie zajmowanego terytorium);

² Por. K. Krzysztofek: *Wielokulturowość, demokracja i rynek kultury*. W: A. Sadowski (red.): *Pogranicze. Studia społeczne*. Białystok 1999, s. 35-37.

³ A. Gajdzica: *Zmiana społeczna i opór wobec zmian w badaniach relacji w środowiskach wielokulturowych*. W: T. Lewowicki (red.): *Teorie i modele badań międzykulturowych*. Uniwersytet Śląski, Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, Warszawa-Cieszyn 2006.

- asymilacja (przymusowe upodobnienie mniejszości do większości, przy pozbawieniu mniejszości praw do języka, kultury – przy czym wzory asymilacji są zróżnicowane w zależności od typu środowiska, ustroju itp.).

W wymienionych wyżej sposobach zmiana niesie jawny /bezpośrednio dostrzegalny/ konflikt interesów poszczególnych grup. Grupa wdrażająca pragnie jak najszybciej osiągnąć zamierzone efekty – nie licząc się z konsekwencjami negatywnymi. Z kolei grupa będąca przedmiotem zmiany podejmuje działania związane z oporem, przeciwdziałaniem wprowadzanym przekształceniom⁴. Te zjawiska, w różnym nasileniu i zasięgu można również odnieść do przedstawionych przez Autorkę procesów związanych z realizowaną w Niemczech polityką wobec mniejszości.

W kolejnym podrozdziale opisany został rozwój partnerstwa polsko-niemieckiego, określane w pracy jako polityka traktatowa. Autorka omówiła trzy okresy pokazujące partnerstwo polsko-niemieckie w II Rzeczypospolitej, okresie 1944-1989 (czasy PRL) i politykę traktatową realizowaną po 1989 roku. Przedstawione informacje dotyczą traktatów powszechnie znanych (jak w Wersalu czy Poczdamie), jak i tych, które były niezwykle istotne, ale rzadziej (z różnych względów) przywoływane (jak niemiecki projekt o nieagresji podpisany w Berlinie w 1934 roku przez Józefa Piłsudskiego jako deklaracja między Polską i Niemcami o niestosowaniu przemocy). Podrozdział jest bardzo rzeczowym opisem historii oficjalnych – zapisanych w traktach, i przepisach – relacji polsko-niemieckich od roku 1918.

Kolejny podrozdział został poświęcony polityce wielokulturowej w Niemczech w kontekście przemian na świecie. Rozdział szczególnie istotny ze względu na podejmowaną problematykę badawczą. Jak słusznie podkreśla Autorka zagadnienie wielokulturowości było zjawiskiem towarzyszącym ludzkości od początku cywilizacji (s. 54). W społeczeństwie o charakterze zróżnicowanym kulturowo można wyróżnić szereg specyficznych procesów o charakterze społecznym. Jednym z nich jest konfliktogenność wynikająca ze zróżnicowania kulturowego środowiska⁵. Konflikt w środowiskach wielokulturowych ma różne podłoże, ale z pewnością pierwszoplanowym jest tendencja kultury dominującej, która jako podstawowy warunek tolerowania odmienności stawia „cywilizowanie się” Innych, czyli upodabnianie do większości, aby w optymalnej sytuacji stała się jej elementem integralnym⁶. Autorka

⁴ A. Gajdzica: *Polityka oświatowa i społeczna w środowisku wielokulturowym – tendencje, dylematy, rozwiązania*. T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur, A. Szczurek-Boruta (red.): *Edukacja międzykulturowa – dokonania, problemy, perspektywy*. Wydawnictwo Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego, Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011.

⁵ Por.: F. Znaniecki: *Współczesne narody. Studia nad antagonizmem do obcych*. Warszawa 1990, PWN, s.330-331.

⁶ Por.: W. Pawlik: *Arogancja kultury odrzucającej „inność”*. „Kultura i Społeczeństwo”, 1984, nr 4, s.132-133.

przywołała słusznie w pracy przykład Australii i Kanady, w których było to szczególnie widoczne i mimo zmian w oficjalnej polityce państwa dalej nie do końca jest realizowane⁷. Takie działania sprawiają, że jednocześnie z deklarowaną postawą demokratyzacji i tolerancji, objawiającą się wyrażaniem zgody na to, aby mniejszość zamieszkiwała to samo lub sąsiednie terytorium, podawane są ściśle określone warunki, w których jest to możliwe – co jest jednocześnie swego rodzaju mechanizmem obronnym przez wprowadzaniem zmian przez grupę mniejszościową⁸. Poglądy, normy, zwyczaje, czy podejmowane działania grupy mniejszościowej – uznane za atrakcyjne – mogą bowiem doprowadzić do przyjęcia ich przez społeczność większościową.

Wskazywany przez Panią mgr Hanne Malik kryzys polityki wielokulturowej w Niemczech ma swoje podstawy właśnie w przyjętych rozwiązaniach w latach 50. towarzyszącym kolejnym falom migracyjnym. Wprowadzane (przytaczane w pracy) rozwiązania problemów związanych z polityką wielokulturową w niewielkim zakresie korespondują z wzorcami wdrażanymi w społeczeństwach demokratycznych:

- usankcjonowanym pluralizmem etnicznym – realizacja liberalnej zasady „żyj i pozwól żyć innym”, co zapewnia pewien zakres swobód, lecz na ogół prowadzi do wyłączenia podkultur i społeczności ze społeczeństwa obywatelskiego (gettoizacja, wartościowanie mniejszości niżej);
- integracją obywatelską – integracja systemu społeczno-kulturowego przy poszanowaniu „prawa do różnicy” (postulat współczesnego standardu demokracji, chcącej uczynić ludzi równymi pod względem obywatelskim, przy zachowaniu ich kulturowej odrębności)⁹.

Inny jest w tej sytuacji zakres zmian i sposób ich wdrażania – nie przybierający już tak drastycznego charakteru. Paradoksalnie mogą jednak szybciej prowadzić do przyjęcia modernizacji jako własnych, gdyż prowadzą do wyciszenia mechanizmów obronnych społeczności mniejszościowych, które nie mają poczucia bezpośredniego zagrożenia, czy też świadomości ataku na ich tożsamość, podstawy światopoglądowe lub normatywne. Takie poczucie bezpieczeństwa może prowadzić zatem do rozluźnienia więzi społecznych. Autorka

⁷ Przykładem są działania w ramach „straconego pokolenia”, które dotąd walczy w Australii o równość praw dla Aborygenów i zadośćuczynienie za wyrządzone w imię oficjalnej polityki państwa krzywdy. Próby „rekompensaty” bardzo często są działaniami pozornymi, prowadzącymi do inaczej pojętej gettoizacji.

⁸ Por.: M. Golka: *Oblicza wielokulturowości*. W: M. Kempny, A. Kapciak, S. Łodziński (red.): *U progu wielokulturowości. Nowe oblicza społeczeństwa polskiego*. Warszawa 1997, Wydawnictwo Oficyna Naukowa, s.52.

⁹ A. Szafrąska: *Kształcenie na obczyźnie – szansą na (prze)trwanie Polskość? O sposobach kreowania polityki oświatowej* W: Z. Dacko-Pikiewicz, I. Emmerova (red.): *Nauki społeczne wobec kryzysu i nowych wyzwań. Teoria i praktyka*. Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2013

opisuje uwarunkowania kryzysu wielokulturowości w Niemczech wskazując na potrzebę minimalizowania napięć i konfliktów poprzez poszukiwanie płaszczyzn porozumienia, współpracy, czy możliwości współbycia (s. 60) – i wprawdzie Pani mgr Hanna Malik nie nazywa tego procesu lecz intuicyjnie wskazuje, że rozwiązaniem jest międzykulturowość.

W dalszej części Autorka przechodzi do rozważań dotyczących sytuacji Polaków i ich rodzin w Niemczech. Rozpoczyna od bardzo mocnego stwierdzenia: „Temat uznania Polaków za mniejszość narodową w Niemczech jest rzadko poruszany przez niemieckich naukowców, publicystów, dziennikarzy czy polityków. W Niemczech już od końca II wojny światowej Polacy nie są uznawani za mniejszość narodową. Postawa władz niemieckich jest uważana przez polskich polityków jako nacjonalistyczna i antypolska¹⁰” (s. 61). Opisuje w jaki sposób w Niemczech definiowane jest pojęcie mniejszości narodowej i jakie są tego konsekwencje dla Polaków tam mieszkających. Wskazuje na błędy w polityce prowadzonej przez polskie władze dążące do szybkiego zjednoczenia Polonii przy jednoczesnym braku jakiegokolwiek koncepcji tej polityki. Doprowadza to w efekcie do realizowania przeciwstawnych (w skali całych Niemiec) postulatów i przyczynia się do dalszej dezintegracji Polaków (s. 64). Wskazuje na nieudolność organizacji polonijnych i bardzo niebezpieczne (z punktu widzenia funkcjonowania mniejszości polskiej w Niemczech działania Rady Polskiej w Niemczech: „która dąży do zmajoryzowania życia polskiego w tym państwie i w pewnym sensie zwalczania wszelkich innych form organizacyjnych a zwłaszcza Kongresu Polaków w Niemczech” (s. 65). Opisuje trudności wynikające ze struktury państwa federalnego – umowy międzynarodowe zawiera się na szczeblu federacji a poszczególne landy są odpowiedzialne za regulację i wcielenie w życie tej umowy, co nabiera szczególnego znaczenia w sytuacji zabiegów Polaków związanych z oświatą, która jest w kompetencji landów. W pracy przedstawione zostały regulacje statusu prawnego grupy polskiej w poszczególnych krajach związkowych (s. 66). Nauczanie języka polskiego jest szczegółowo omawiane w Stałych Grupach Roboczych jako program wykonawczy do punktu o współpracy kulturalnej Traktatu niemiecko-polskiego. Autorka wskazuje, że organizacje polskie mają prawo uczestniczyć w sprawach dotyczących ich ochrony i wspierania ich tożsamości w procesie decydowania na szczeblu krajów związkowych jak i na szczeblu federalnym (s. 67). Interesujące jest odniesienie do praw, które np. w Polsce przysługują mniejszościom, a w Niemczech taki sam efekt można uzyskać bez statutu mniejszość, ale

¹⁰ A. Sakson, *Polonia w Niemczech w opinii prasy polskiej i niemieckiej*, „Przegląd Zachodni”, lipiec-wrzesień 2012, s. 175.

przy odwoływaniu się do praw obywatelskich (np. w zakresie starania się o dodatkowe godziny języka ojczystego) (s. 67-68).

Rozdział II rozpoczyna omówienie szkolnictwa publicznego w Niemczech. Ten bardzo rzetelnie przygotowany rozdział historyczny zawiera usystematyzowane informacje począwszy od IX wieku. W sposób interesujący przedstawiona została np. sytuacja szkół i nauczycieli na terenie NRD – niezwykle silny sposób ideologizowania oświaty trwający aż do 1990 roku. W tym samym okresie w Niemczech Zachodnich budowana była oświata w systemie federalnym z przyjętym pluralizmem społecznym i światopoglądowym. Zatem w momencie połączenia Niemiec doszło do konfrontacji dwóch przeciwstawnych sposobów uprawiania oświaty (s. 75-76). Ostatecznie doszło do połączenia obu systemów oświatowych poprzez dopasowanie wschodnioniemieckiej administracji do zachodnioniemieckiej, która była uznawana za lepszą (s. 79). Jednak proces zjednoczenia nie doprowadził do ogólnoniemieckiej reformy szkolnictwa ani do jego odnowy. Jak podkreśla Autorka: „Transformacja wschodnioniemieckiego systemu oświatowego była pasmem przekształceń oświatowo-politycznych, programowych, strukturalnych oraz kadrowych, pociągając za sobą często nieoczekiwane i niepożądane skutki” (s. 80).

Kolejny podrozdział dotyczy wyzwań edukacyjnych w zjednoczonych Niemczech. Uwarunkowania historyczne i społeczne przyczyniły się do niejednorodnego charakteru szkolnictwa w Niemczech. W efekcie mamy złożony model instytucji nauczania publicznego. Co w odniesieniu do poczynąń badawczych Autorki należy potraktować jako poważne wyzwanie badawczo-analityczne – mające na celu przedstawienie założeń systemu, którego złożoność odzwierciedla się to w zróżnicowaniu ścieżek kształcenia oraz wielości przyjętych rozwiązań formalno-prawnych i strukturalnych odmiennych we wszystkich szesnastu krajach związkowych. Zostało to bardzo czytelnie przedstawione również w formie graficznej – obrazującej złożoność systemu szkolnego w Niemczech (rysunek: Ogólny schemat niemieckiego systemu szkolnictwa). Wprawdzie – jak podkreśla Pani mgr Hanna Malik – edukacja w Niemczech znajduje się pod nadzorem państwa jednakże każdy z szesnastu krajów związkowych ma w tej kwestii autonomię (s. 87). Najważniejszą zasadą polityki oświatowej Niemiec jest decentralizacja w zarządzaniu i kierowaniu oświatą, która opiera się na podziale uprawnień między władze ogólnokrajowe (federalne), kraje związkowe i lokalne.

Ważnym – ze względu na podejmowany temat – podrozdziałem w części teoretycznej jest: *Formalno-prawne podstawy nauki języka polskiego w Niemczech* (ss. 92-103). W rozdziale Autorka zwróciła uwagę na organy odpowiedzialne za organizację nauki języka polskiego oraz ich funkcje. Określone zostały podstawy formalno-prawne, które regulują

naukę języka polskiego w systemie szkolnictwa oraz wyeksponowano znaczenie nauki języka polskiego na tle innych języków obcych. Można znaleźć tam istotne informacje o ograniczeniach związanych z możliwością korzystania z praw nauki języka polskiego przez osoby, które nie mają obywatelstwa niemieckiego (przyjechały do Niemiec by podjąć legalną pracę osiedlić się czy też kształcić się). W takiej sytuacji nie mogą korzystać z pełni praw przysługującym obywatelom niemieckim, ale mogą korzystać z określonych w ustawie przywilejów (ss. 94-95). Jednak, jak słusznie zauważa Autorka – zapisy w traktacie to bardziej „zobowiązania, które nie posiadały konkretnych przykładów rozwiązań, ani dat realizacji, w Traktacie często używano zwrotów: „dołożą starań”, „będą stały się” czy „tam gdzie będzie to możliwe”, które nie wyznaczały konkretnych działań, tylko powoli nadawały kształt relacjom niemiecko-polskim” (s. 95). Mgr Hanna Malik w rozdziale przedstawia szczegółowo kolejne traktaty i umowy, które bardziej uszczegółwiają kwestie nauki języka polskiego w Niemczech i odnosi się do strategicznego dokumentu: „Promowanie języka polskiego jako języka kraju pochodzenia” w którym zostały zawarte cele nauczania języka polskiego jako ojczystego, oferty oraz formy organizacyjne nauki języka polskiego jako ojczystego oraz zalecenia dotyczące budowania ofert oraz możliwości dalszej nauki języka polskiego jako ojczystego (s. 99). Szczegółowo opisane w pracy traktaty i umowy, tworzą podstawy do organizowania nauczania języka polskiego dla krajów związkowych. Jak jednak zauważa Doktorantka – „w praktyce nauczanie języka polskiego nie jest jednak rzeczą prostą, gdyż, główną barierą jest zróżnicowanie i złożoność systemu szkolnego w poszczególnych landach. Nauczanie może być organizowane na poziomie szkoły podstawowej, średniej I i II stopnia, ale konieczne jest spełnienie odpowiednich wymogów formalnych” (s. 100). Ogółem w niemieckim szkolnictwie funkcjonuje pięć rodzajów nauczania języka polskiego: język polski jako język obcy, język polski nauczany na zajęciach dodatkowych (czyli jako nieobowiązkowy), język polski jako język ojczysty (w systemie szkolnym), a także język polski jest nauczany w placówkach organizacji społeczności polskojęzycznej, oraz na kursach językowych (dwa ostatnie poza systemem szkolnym) (ss. 100-102).

W kolejnym podrozdziale przedstawiony został język polski w kontekście innych języków obcych w szkolnictwie publicznym Niemiec. Autorka wskazała tu wiele kwestii, które powinny być przedmiotem zainteresowania polskich władz i instytucji odpowiedzialnych za wspieranie języka polskiego poza granicami kraju. Warto zwrócić uwagę na informacje dotyczące promocji, a w zasadzie jej braku nauki języka polskiego u naszego zachodniego sąsiada (s. 109-110). Wskazania na brak planu i pomysłów w polskiej polityce językowej, brak instytucji promującej naukę języka polskiego jako obcego, ale

również niepokojące zjawisko obserwowane na Uniwersytetach, gdzie język polski jest na slawistyce małym elementem tego kierunku, ustępując Językowi rosyjskiemu i „przez co język polski postrzegany jest jako narzecze języka rosyjskiego, stanowiąc „odłam języka słowiańskiego” (s. 110). Informacje wskazujące na rozdźwięk między założeniami związanymi z zapisami w traktatach a ich realizacją na poziomie krajów związkowych – odpowiedzialnych za ich realizację, a często nie znających treści traktatów (s. 110).

Dopełnieniem części teoretycznej jest podrozdział: *Wyzwania polityki językowej w Niemczech*.

Reasumując: Treści zaprezentowane w części teoretycznej zostały dobrane i zanalizowane poprawnie. Ich dobór jest warunkowany tematem pracy i problematyką badawczą. Tytuły poszczególnych rozdziałów i podrozdziałów sformułowane prawidłowo. Mieszczą się w ogólnej koncepcji pracy. Autorka wykazała się ogromną wnikliwością analityczną. Wykorzystała do przygotowania części teoretycznej zarówno źródła polsko- jak i niemieckojęzyczne. Jest to niewątpliwym atutem pracy. W części teoretycznej można znaleźć jedynie niewielkie błędy literowe (tu warto zwrócić na pewno uwagę na powielony błąd w opisach podrozdziałów i potem z automatu powielonych w spisie treści rozdziału 5: 1.2 i 2.2), czy bardzo rzadko rzeczowe (typu: zapis XIX wiek zamiast XX, s. 27). W rozdziale Zjednoczenie Niemiec i nowe wyzwania edukacyjne Autorka przedstawia również pokrótce sytuację wychowania przedszkolnego w Niemczech – przed przygotowaniem monografii na pewno warto tą część wzbogacić o świetnie opracowaną książkę: Inetty Nowosad i Katarzyny Tomasiak Abdelsamie: *Przedszkola w Niemczech. Między siłą tradycji a wyzwaniami przyszłości*. Kraków, Impuls 2020 (publikacja ukazała się już po złożeniu pracy doktorskiej przez Panią Hannę Malik).

Założenia metodologiczne badań własnych

Założenia metodologiczne badań własnych Doktorantka prezentuje w trzecim rozdziale rozprawy zatytułowanym: *Założenia metodologiczne badań*. Autorka rozpoczęła od uzasadnienia wyboru tematu wskazując na obszary dotąd rzadko poruszane a dotyczące organizacji nauczania języka polskiego w Niemczech, brak jest jednoznacznego opisu organizacji nauki języka polskiego z uwzględnieniem poszczególnych krajów związkowych oraz spójnego opracowania ukazującego kontekst historyczny, podstawy prawne i organizacyjne nauki języka polskiego. Kolejny podrozdział zawiera ustalenia terminologiczne przyjęte w pracy – i tu znajdujemy odniesienia do wielokulturowości,

dwujęzyczności, polskiej diaspory w Niemczech, AG oraz języka polskiego ujmowanego w systemie szkolnictwa niemieckiego, traktowanego jako obcy i język ojczysty. Podrozdział w zawiera czytelne ujęcia jak Autorka definiuje kluczowe terminy.

Dalsze podrozdziały wpisują się w klasyczne ujęcie części metodologicznej.

Pani mgr Hanna Malik dookreśliła cel i przedmiot badań na tle badań porównawczych (rozpoczynając właśnie od wyjaśnienia czym są badania porównawcze i pedagogika porównawcza – ze wskazaniem jej funkcji). Przedmiotem poszukiwań badawczych jest nauczanie języka polskiego w Niemczech w warunkach społeczeństwa wielokulturowego (125). Natomiast celem: „poznanie stanu aktualnego, jego uwarunkowań historycznych, w tym wyzwań politycznych oraz kierunków dalszego rozwoju (w tym ich uwarunkowań) nauczania języka polskiego w Niemczech” (125). Cel główny został w sposób poprawny uszczegółowiony z uwzględnieniem celu poznawczego (rozpoznania stanu aktualnego i kierunków rozwoju, ale także organizacyjnych form konstytuowania nauczania języka polskiego w Niemczech, teoretycznego (opis systemu szkolnego w Niemczech oraz formalno-prawne podstawy nauczania języka polskiego jak i adekwatnie formowanych wytycznych dotyczących form organizacyjnych składających się na opracowanie teoretycznego modelu ich rozwoju i przemian) oraz praktycznego (wskazanie możliwości wykorzystania niemieckich doświadczeń w rodzimej polityce oświatowej ze szczególnym naciskiem na wzmacnianie kompetencji językowych w wielokulturowym społeczeństwie).

Autorka dookreśliła problem główny i problematykę szczegółową, a następnie przedstawiła model badań. Za podstawę teoretyczną badań przyjęto teorię wymiany społecznej (s. 136), W badaniach została zastosowana metoda monografii pedagogicznej, z zastosowaną techniką analizy dokumentów i analizy treści. Badania były realizowane poprzez opis i interpretację dokumentów formalno-prawnych, istniejących raportów i analiz statystycznych, projektów reform, projektów międzyszkolnych ale także źródeł historycznych i opracowań monograficznych. W tabeli 6 Autorka przedstawiła podstawowe źródła pierwotne i wtórne wykorzystane w pracy (ss. 145-150) służące zebraniu danych będących podstawą do odpowiedzi na postawione problemy badawcze.

Prezentacja i interpretacja wyników badań

Część empiryczna została podzielona na dwa rozdziały.

Rozdział IV: *Stan i realizacja nauczania języka polskiego w krajach związkowych Niemiec* – składa się z 3 podrozdziałów, z których pierwszy zawiera analizę uwzględniającą sytuację języka polskiego we wszystkich (16) krajach związkowych Niemiec (przy czym trzy

kraje są szerzej analizowane w kolejnym rozdziale). Autorka do analiz wykorzystuje przyjęty model, co umożliwia prezentację analiz podstaw formalno-prawnych we wszystkich krajach związkowych. Nauczanie języka polskiego w każdym kraju związkowym przyjmuje inne rozwiązania, co jest pochodną uwarunkowań historyczno-ekonomicznych oraz wielkością diaspory mieszkającej w tym kraju (s. 157). Autorka uwzględniła w badaniach nauczanie języka polskiego jako języka obcego w strukturze systemu szkolnictwa oraz nauczanie języka polskiego jako ojczystego w strukturze systemu szkolnictwa. Jako dopełnienie przedstawiła również stan i realizację nauki języka polskiego poza strukturą systemu szkolnictwa z uwzględnieniem podstaw formalno-prawnych. Opisy zawierają również analizę dotyczącą liczebności uczniów pobierających naukę języka polskiego. Opisane zostały zadania statutowe organizacji i stowarzyszeń polonijnych zajmujących się nauką języka polskiego. Cenne informacje – ułatwiające zrozumienie złożonego systemu zawiera podrozdział będący wprowadzeniem do opisu w poszczególnych krajach związkowych (ss. 151-158). Niewątpliwą trudnością doświadczaną przez Panią mgr Hannę Malik na etapie zbierania danych był sposób ich gromadzenia w poszczególnych krajach związkowych, przez różne instytucje. Przykładem są dane statyczne dotyczące uczniów pobierających naukę języka polskiego jako ojczystego prowadzone jedynie w Hesji przez szkoły publiczne. Brak jest danych statystycznych, dotyczących organizacji nauki przez Polski Rząd czy organizacje polonijne w Hesji (s. 177).

Analiza zgromadzonych danych liczbowych pokazuje, w których krajach związkowych nastąpił wzrost liczby uczniów pobierających naukę języka polskiego w ostatnich latach, a w których widoczna jest tendencja wahadłowa związana z migracją Polaków do tych krajów związkowych w celach zarobkowych oraz ewentualnej migracji stałej (ss. 203-204). W podrozdziale 3 Autorka opisuje organizację nauki języka polskiego poza systemem szkolnym (również w tym zakresie jest ona w każdym kraju związkowym inna). Opisane zostały trzy główne kategorie posiadające zasięg ogólnokrajowy: stowarzyszenia polonijne – Federalny Związek Nauczycieli Języka Polskiego, Polskie organizacje kościelne do której należy Polska Misja Katolicka oraz Ośrodek Rozwoju Polskiej Edukacji za Granicą (ss. 205-213).

W rozdziale piątym została dokonana szczegółowa analiza form nauki języka polskiego oraz jego wsparcia na przykładzie trzech krajów związkowych: Berlina, Brandenburgii, Nadrenii Północnej-Westfalii. Doktoranta zastosowała dobór celowy wybierając land z największą liczbą Polaków, gdzie historia migracji z naszego kraju sięga końca I wojny światowej (Nadrenia Północna-Westfalia), land graniczący z Polską (Brandenburgia) oraz

Berlin – miasto-land, w którym ulokowane są jednostki reprezentujące na obczyźnie Rząd Polski. Uwarunkowania i organizacja nauki języka polskiego w systemie szkolnictwa zostały przedstawione z wykorzystaniem modelu umożliwiający kolejno opis: kontekstu społeczno-kulturowego, struktury i organizacji systemu szkolnego, formalno-prawnych podstaw nauczania języka polskiego i współpracy międzyszkolnej. Ponadto opisane zostały podmioty wspierające organizację nauki języka polskiego poza systemem szkolnym.

Wszystkie zakładane cele w części metodologicznej zostały osiągnięte.

Konkluzja

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska mgr Hanny Malik pt. *Organizacja nauki języka polskiego w Niemczech w procesie wzmocnienia społeczeństwa wielokulturowego*, to niezwykle interesujące interdyscyplinarne studium. Analiza trafnie dobranej literatury, jej interpretacja, a także przedstawione w pracy wyjaśnienia i opisy zgromadzonych w trakcie przeprowadzonych badań danych stanowią podstawę do pozytywnej oceny rozprawy.

Tekst spełnia również wymogi dotyczące kompetencji pisarstwa naukowego. Autorka pracy wykazuje zarówno umiejętność podejścia analitycznego, jak i podejścia syntezującego w doborze i interpretacji treści badawczych.

Sformułowane drobne uwagi nie rzutują na ogólną wartość pracy – rozprawę oceniam bowiem bardzo wysoko. Dostrzegam obiektywizm, rzetelność i wręcz drobiazgowość w prezentowaniu zgromadzonych danych. Uważam, że rozprawa to cenne źródło informacji dla badaczy i praktyków zainteresowanych poruszaną w pracy problematyką. Jednocześnie rekomenduję pracę do druku (oczywiście po zmianach związanych z jej skróceniem) i zapraszam do opracowania tekstu do „Edukacji Międzykulturowej”.

Stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Hanny Malik pt. *Organizacja nauki języka polskiego w Niemczech w procesie wzmocnienia społeczeństwa wielokulturowego*, przygotowanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Inetty Nowosad, prof. UZ przy wsparciu promotora pomocniczego dr Agnieszki Olczak spełnia wszystkie wymagania stawiane w *Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym z dnia 14 maja 2003 roku* (tekst jedn.: Dz. U. z 2017 r., poz. 1789) i wnoszę o dopuszczenie Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

